

lagts för framtida forskning om svensk bröllopsdiktning och om tidigmodern svensk litteratur i stort.

Daniel Möller

Alexandra Heidle & Jan A. M. Snoek (eds.), *Women's Agency and Ritual in Mixed and Female Masonic Orders*, Text and Studies in Western Esotericism 8 (Leiden & Boston MA: Brill, 2008). 436 s.

Jan A. M. Snoek, *Initiating Women in Freemasonry: The Adoption Rite*, Text and Studies in Western Esotericism 12 (Leiden & Boston MA: Brill, 2012). 550 s.

Ordenssällskap betraktas i dag som ett exklusivt manligt fenomen. Men i takt med att 1700-talets ordenssällskap har börjat undersökas så har kvinnors delaktighet kommit att uppmärksammas. Sällskap som Mopsorden och Ordre de la Félicité är sedan tidigare kända för att de engagerade många kvinnor och män i flera europeiska länder. Men att kvinnor även organiserade sig som frimurare under 1700-talet är mindre känt. Förklaringar kan ligga i att tidiga grunddokument, både James Andersons *Constitution* (1723) och Andrew Michael Ramsays *Discours* (1736) exkluderar kvinnor explicit. Rörelsen kom emellertid tidigt att öppna sig för kvinnor, om än i olika omfattning i olika länder. Här recenserar de två första och större vetenskapliga skrifterna där uppkomsten av detta helt kvinnliga eller samkönade frimureri står i fokus för undersökning.

I samlingsvolymen *Women's Agency and Ritual in Mixed and Female Masonic Orders* (2008) skildras kvinnlig ordensaktivitet under tre sekler. Jag begränsar mig här till introduktionen och de tre första artiklarna som rör 1700-talet. I förordet slår Snoek fast att kvinnors delaktighet

var anmärkningsvärt stor med ett otal bevarade rituella system – samkönade eller enbart för kvinnor – från 1750-talet och framåt. Själva introduktionen ger i sin tur en kronologisk redogörelse för frimureriets framväxt under 1700-talet, särskilt de kvinnliga så kallade adoptionslogerna. En sådan loge, i regel startad av kvinnor, var en närliggande manlig loge förpliktad att adoptera, det vill säga ställa under sitt beskydd, varefter män och kvinnor samspelade i ceremonierna. Snoek ger i introduktionen även översikter över kvinnligt frimureri under 1800- respektive 1900-talet.

I artikeln "The Grand Lodge of Adoption, *La Loge de Juste*, The Hague, 1751: A Short-lived Experiment in Mixed Freemasonry or a Victim of Elegant Exploitation?" beskriver Malcolm Davies tillkomstshistorien kring *La Loge de Juste*, den första dokumenterade adoptionslogen (redan 1745 hade dock en form av samfrimureri omnämnts i den vitt spridda avslöjarskriften *L'Ordre des Franes-Maçons trahi et les secrets des Mopses revelé*). Denna nederländska loge skapades av sju män men rekryterade både män och kvinnor, i huvudsak från två sfärer: högadeln och Comédie Française. Logen lydde under nederländska storlogen och ritualerna – den äldst bevarade från 1751 – hämtades från England eller Frankrike. Logen bildades under tiden för övergången från republik till monarki. Malcolm Davies visar att greve William Bentinck (1704–1774), drivande monarkistisk politiker och upplysningsman, var logens centralgestalt. Den teaterintresserade Bentinck rekryterade logemedlemmar bland skådespelare (lågstatusyrke) i Comédie Française, ett teaterkompani som han hyrt in till sin egendom.

Davies anslår även ett ekonomihistoriskt perspektiv, villkoren för logens ekonomiska och numerära tillväxt. Han visar övertygande hur logen genom grundläggarnas insatser, försäljning av skrifter, receptionsavgifter och särskilda donationer byggde upp en stabil ekonomi och investerade i regalier och inventarier.

Stärkta av framgången vad gäller rekrytering och ekonomisk stabilitet planerade logen även två högre skotska grader, "Maçonnerie d'adoption Ecossoise", indelade i "architectes et grands architectes".

Inom adoptionslogen kretsade de rituella allegorierna kring bibliska motiv: Adam och Eva, Noas ark, Babels torn och Jakobs stege, alla förknippade med upplysningstematik. Upplysningstanken, uttryckt såväl i tal som i muntra sånger (frikostigt återgivna i boken) speglade den framtidstro som rådde i monarkins Haag.

Bärbel Raschkes artikel, "The Relationships of Androgynous Secret Orders with Freemasonry; Documents on the *Ordre des Hermites de bonne humeur* in Sachsen-Gotha (1739–1758)", behandlar en fristående orden, De lyckliga eremiternas orden, verksam i Gotha i den tyska delstaten Thüringen. Namnet anspelar på Augustinereremiternas kloster som låg i staden under medeltiden. Bland ordens tjugo-sju manliga och kvinnliga grundläggare fanns i centrum ett tiotal medlemmar ur furstehuset Sachsen-Gotha och Sachsen-Meiningen, omgivna av borgare och hovfolk. Raschke undersöker i vilken mån föreställningar om frimureri influerat ordensbildandet. Centralgestalten var prinsessan Louise Dorothea, som Raschke visar, aktivt informerade sig om frimureriet, dels genom publikationer i ämnet, dels genom de släktingar vid hovet som var frimurarbröder. Genom dessa influenser hämtade prinsessan inspiration till sin egen ordensbildning, enligt Raschke. Louise Dorothea ledde Eremitorden tillsammans med sin make, men i övrigt eftersträvades en platt organisationsstruktur utifrån rådande jämlikhetsideal. Den Bevarade ordensregeln, ritualen, matrikeln (bilagda i bokens appendix) och citerade tal förstärker bilden av en efterlikning av frimureri, men med eremitskapet och eremithyddan (jfr broderskap och Salomos tempel) som övergripande metaforer för ledorden "lycka" och "(jäm)likhet". Ideologiskt förkunnade Louise Dorothea

upplysningsfilosofi genom Christian Wolffs nystoicism och med referenser till Aristoteles *Den Nikomachiska etiken*, allt för att uppnå "joie de raison" – förnuftets glädje. Raschke söker förklara de sociala mekanismer bakom varför detta och liknande samkönade hovsällskap blev kortlivade. Hon argumenterar utifrån vaga kausalsamband, men fullt rimligt, att när de unga och ledande hovkvinnorna giftes bort till andra furstehov kom de mer stationära männen att dominera över tid, både numerärt och i fråga om status; därmed förfelades grundtanken om jämlikhet och sällskapet förlorade sin attraktionskraft.

För svenskt vidkommande är Andreas Önnersfors artikel "Maçonnerie des Dames: The Plans of the Strict Observance to Establish a Female Branch" aktuell med analyser och källtextutgåvor av tre olika adoptionsritualer.

De första tryckta adoptionsritualerna i Europa publicerades 1772. Och det är möjligt att detta triggade Strikta Observansen, Europas största och mest inflytelserika frimurarorden under 1700-talet, att under 1773 planera en kvinnlig gren. Önnersfors publicerar här, i samarbete med transkriberaren Jonas Andersson, fullständiga statuter och ritualer på svenska och tyska, samt i engelsk översättning. I artikeln ges en översikt över kvinnligt frimureri i tre etapper, från 1740-talets Mopsorden och "Loge de Dames" i Köpenhamn 1748, via det svenska initiativet "Maçonnerie des Dames" (efter 1760) en del av Strikta Observansens (verksam 1750–1785) ofullbordade initiativ till en kvinnlig gren. Strikta Observansen hade tusentals medlemmar i Tyskland med en särprägel av omfattande tempelriddargrader med influenser av alkemi, kabbala och esoterisk kristendom (grader som delvis övervintrade i Svenska systemet).

I Danska Frimurare Ordens arkiv har Andreas Önnersfors funnit manuskriptet "Maçonnerie des Dames" (transkriberad källtextutgåva i boken), med reglemente för logeinredning, klädsel, receptionsritualer i fem grader och

sällskapets ekonomi. Ledordet "Felicité" motsvaras i statuterna av kroppen som bärare av ett "rent samvete" och "äkta dygd". Unikt för logeorganisationen var att endast en man var tillåten i logen, en övervakande deputerade mästare, utsedd som den manliga grenens representant men underställd *Maîtresse en chaire*, i sin tur underställd en *Grand Maîtresse*. Ordens fem grader motsvarade antika musor och gudinnor: Kalliope, Klio, Themis, Urania och Vesta och innehållet präglades av en utpräglad dygdetik. Två år efter initiativet, 1775, skrinlades logebildandet, men Önnersfors understryker att detta inte skall tas till intäkt för att det inte gjordes försök att etablera kvinnliga loger inom Strikta Observansen under denna period.

Önnersfors kompletterar med information om den svenska adoptionslogen "La Véritable et Constante Amitié", grundad 1776 i Stockholm, efter ett patent av franska storlogen. Ett begränsat arkivmaterial finns bevarat, men bland annat vet vi att hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta utsågs till *Grand Maîtresse*. Här finner vi likheter med den holländska logens bibliska gradinnehåll: Adam och Eva, Noas ark, Babels torn, Lot etcetera. Genom analyserna av logesystemen visar Önnersfors att kvinnliga frimurarloger låg i tiden, att svenskarna tog intryck av både tyska och franska influenser, liksom en ideologisk strävan efter jämlikhet och moral i "Dygdens Tempel".

I Jan Snoeks uppföljande bok *Initiating Women in Freemasonry: The Adoption Rite* ligger allt fokus på adoptionsriten. Han lämnar därmed en rad kvinnliga eller könsblandade ordenssystem däribland tidigare nämnda Mopsorden och Cagliostros (Giuseppe Balsamo, 1743–1795) egyptiska rit. Studien utgår från de 130 adoptionsritualer, varav ett hundratal från 1700-talet, som Snoek samlat i europeiska arkiv.

Andra kapitlet ägnas åt adoptionsfrimureriets uppkomst i England och Frankrike. Det finns indicier på att kvinnliga frimurarloger förekom i London och Paris redan under

1730-talet, men den första säkra källan härrör från 1756 (London) och 1760 (Paris). Men Snoeks analys av fyra franska avslöjandeskrifter, samtliga från 1744, belägger kvinnlig delaktighet inom frimureri, även om logebildande inte kan ha kunnat styrkas. Lägg därtill adoptionsloger i Jena (1748) och Köpenhamn (1751) som båda omtalas i samtida brev. Snoek refererar därefter sin tidigare analys av de rika primärkällorna från "La Loge de Juste" i Haag från 1751.

Tredje kapitlet beskriver ritualerna och gör en analys av deras innehåll. Snoek slår fast att allt adoptionsfrimureri har tre grundläggande grader: Apprentice (*Apprentesse*), Companion (*Compagnonne*) och Mistress (*Maîtresse*), men att gradpåbyggnader förekommer. Själva riterna är förvånansvärt lika och enkla i sin övergripande struktur, det bibliska symbolinnehållet motsvarar i regel det som tidigare nämnt i samband med "La Loge de Juste". Recipienden placeras i ett prövningsrum där hon i vaxljusets sken förväntas kontempera framför en spegel eller döds-kalle. Hon förs in i logen, tillfrågas om ursprung och mål, tas av ögonbindeln (första graden) eller annan rituellt handling och svär ett tysthetslöfte. Därefter undervisas hon om logetecken (symboliska handrörelser) och lösenord, om arbetstavlans innebörd (symboliskt dekorerad matta på golvet), och får i vissa fall en frimurararkatekes med frågor och svar uppläst för sig. Under den efterföljande måltiden sjungs muntra sånger som ytterligare förklarar innebörden av det rituella skeendet.

I fjärde kapitlet skildras uppkomsthistorien och traditionen bakom ritualerna. Snoek komparerar ett stort antal särdrag i adoptionsgraderna och kommer fram till den övertygande slutsatsen att adoptionsriten finner sitt genetiska samband med Harodim-riten, ett populärt frimurarsystem i Paris under 1730-talet med få grader och enkla receptioner med bibliskt innehåll. Kapitel fem sätter in ritualerna i ett kronologiskt sammanhang där brev och andra källor fram till tiden efter franska

revolutionen ger en bild av hur de på olika sätt kom att uppfattas i sin samtid. Kapitel sex, sju och nio behandlar 1800- och 1900-talet varför dessa kapitel här lämnas därhän.

I kapitel åtta systematiserar Snoek ritualerna i tre olika familjer. Det gör han utifrån gradernas struktur men framför allt genom att komparera förekomsten av frågor och svar i gradsystemens olika katekeser (appendix F). De olika grupperna representeras (appendix B–E) av transkriberade ritualtexter som alla är tidiga typexempel från respektive familj: Grand Orient (1744); Clermont (1753); Brunswick (1770).

Dessa båda volymer undersöker en hittills okänd arena för kvinnor. Genom att återge olika källtexter kommer vi som läsare nära ritens och logeverksamheten. Att finna, komparera och systematisera ritualerna får anses vara en bedrift. Materialet är omfattande och har inte medgett vidare jämförelser. Och det som bör efterlysas är en komparativ genusanalys av adoptionsriten och dess manliga motsvarighet. Två centrala aspekter återkommer som jag, som jag uppfattar det, i samlingsvolymen: kvinnors agentskap, i betydelsen kvinnors makt och inflytande; ritualer, och då särskilt kvinnors roll i att skapa och förändra dessa. I Raschkes artikel visas hur kvinnor agerade självständigt genom att skapa en plattform för mer jämställt umgänge. I *La Loge de Juste* var det män som grundade logen, men som omedelbart vid grundandet gav kvinnorna utrymme. I frågan om Strikta Observansen var de planerade graderna en rent manlig konstruktion. Resultaten i Snoeks monografi förstärker vad jag ser som ett mönster, att graden av kvinnors egen delaktighet i logeutvecklingen, liksom männens perifera närvaro utgjorde viktiga förutsättningar för adoptionslogernas överlevnad fram till mitten av det efterföljande seklet.

Marcus Willén

Thomas Ihre, *Abraham Bäck: mannen som reformerade den svenska sjukvården*, Hagströmerbibliotekets skriftserie 12 (Stockholm: Atlantis, 2012). 228 s.

Abraham Bäck är kanske inte ett namn på allas läppar. Född i Söderhamn 1713 – det är snart jubileumsdags – studerade han i Uppsala och kom i kontakt med Linné, vars bästa vän han blev. Det är tack vare Bäck vi vet så mycket om Linné, vars brev och sina egna han läste för sitt åminnelsetal. Tyvärr passade han på att förstöra sina egna epistlar i sammanhanget. Bäck gjorde 1741–1745 en lång utlandsresa, hade lärda kontakter och skrev rön till *Vetenskapsakademiens handlingar*, bland annat om orsakerna till negerns svarta hud. Som framgångsrik Stockholmsläkare byggde han en vidsträckt praktik, som fortfarande kan studeras i form av en stor mängd patientbrev. Han blev en centralgestalt i Collegium medicum och arbetade flitigt för att reformera svensk sjukvård, som från mitten av 1700-talet byggdes ut med lasarettsväsende och provinsialläkare. Bäck låg till exempel också bakom en ny *Pharmacopoea Suecica* 1775. Mängden sysslor har avsatt ett rikt material bevarat på Hagströmerbiblioteket på Karolinska institutet och i den Ihreska handskriftssamlingen på Carolina rediviva i Uppsala, 1949 given en magnifik katalog av Anders Grape.

Thomas Ihre är läkare, därtill ättling till Bäck, som var hans farfarsfarfarsmorfar. Han är inte först vid bäcken, Alfred Pettersson skrev en liten biografi 1932 och nämnde Grape har ägnat honom porträtt och ett par uppsatser, en bland annat om Bäckes hollandsvistelse. Hos Ihre kan man läsa om paristiden då Bäck lät publicera en reviderad utgåva av *Systema naturae* och då han kom att intressera sig för Abraham Trembleys vattenpolyp, *Hydra viridis*, som i så hög grad skulle påverka upplysningens naturuppfattning och förhållningssätt till den experimentella metoden. Den akademiska karriären gick inte i lås men